

УДК 330.101.541

АНАЛІЗ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

А. В. Лисачок

студентка 3 курсу, група ФіК-31, навчально-науковий інститут економіки та менеджменту
Науковий керівник – к.е.н., доцент О. В. Кухар

*Національний університет водного господарства та природокористування,
м. Рівне, Україна*

Стаття присвячена дослідженню теоретичних та практичних проблем аналізу транзакційних витрат з позицій макроекономіки та мікроекономіки.

Ключові слова: інституційне середовище, транзакційні витрати, транзакційний сектор.

Статья посвящена исследованию теоретических и практических проблем анализа транзакционных издержек с позиций макроэкономики и микроэкономики.

Ключевые слова: институциональная среда, транзакционные издержки, транзакционный сектор.

The article investigates theoretical and practical problems of transaction costs analysis from the standpoint of macroeconomics and microeconomics.

Keywords: institutional environment, transaction costs, transactional sector.

Транзакційні витрати, що забезпечують реалізацію взаємовідносин підприємств із суб'єктами зовнішнього та внутрішнього інституціонального середовища, справляють значний вплив на розвиток бізнесу та на ефективність національної економіки в цілому. В умовах розвитку інституційного середовища в Україні, що характеризується ускладненням процесів взаємодії суб'єктів господарювання, збільшенням обсягу інформації, посиленням конкуренції, відбувається зростання обсягів, урізноманітнення складу та структури транзакційних витрат. За оцінками експертів, частка транзакційних витрат навіть у сталому інституційному середовищі може сягати близько половини вартості кінцевого продукту. Тому проблема обліку, аналізу та ефективного управління транзакційними витратами нині набуває все більшої актуальності.

Проблема аналізу транзакційних витрат полягає у тому, що ці витрати охоплюють широке коло відносин суб'єктів ринку, ускладнюючи процедуру їх ідентифікації та визначення. Значення транзакційних витрат особливо зростає в умовах глобалізації через ускладнення механізму господарської діяльності, що набуває контрактного характеру.

Теорія транзакційних витрат є складовою відносно нового напрямку в сучасній економічній думці – неінституціоналізму. Дослідженню транзакційних витрат присвячено праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед них чимало нобелівських лауреатів, зокрема Дж. Б'юкенен, Р. Коуз, Д. Норт та Р. Фогель. Значний внесок у розвиток теорії транзакційних витрат здійснили А. Алчіан, Дж. Уоліс, О. Вільямсон, Г. Демсец, К. Ерроу. Серед праць вітчизняних учених варто відзначити роботи С. Архієреєва, Л. Базалієвої, І. Боярко, І. Булеєва, О. Кириченко, О. Шепеленко та ін., які досліджували особливості виникнення транзакційних витрат, проблеми оцінки, а також вплив на ефективність господарювання на мікро- та макрорівнях.

Разом з тим, незважаючи на значну кількість праць із досліджуваної проблематики, існує низка невирішених питань, пов'язаних із визначенням сутності категорії «транзакційні витрати», їх класифікацією, способами оцінки, аналізу та планування для ефективного управління господарською діяльністю підприємства.

Вищезазначене свідчить про актуальність обраної теми і окреслює коло питань, які потребують проведення ґрунтовних наукових досліджень.

Метою дослідження є розроблення теоретичних положень та прикладних рекомендацій щодо аналізу трансакційних витрат в національній економіці. Відповідно до поставленої мети визначено наступні завдання дослідження:

- визначити сутність поняття «трансакційні витрати»;
- виявити основні чинники та форми трансакційних витрат;
- розглянути існуючі методики та запропонувати власні підходи щодо аналізу трансакційних витрат.

На сучасному етапі розвитку економічної науки виділяють два основних підходи до трактування трансакційних витрат. Відповідно до першого підходу, започаткованого Р. Коузом, дослідження фокусується на ролі трансакційних витрат у визначенні розподілу прав власності, тобто законів, правил, соціальних норм, що спонукають до певної поведінки. Твердження, що трансакційні витрати дорівнюють нулю, автоматично означає, що права власності є досконалими за визначенням. Підхід з точки зору прав власності не передбачає розподілу і диференціації між фірмами, ринками, домогосподарствами та іншими структурами.

Відповідно до другого підходу, запропонованого неокласиками, трансакційні витрати існують скрізь на ринку та можуть виникати під час передачі будь-яких прав, тому що учасники обміну мають знати один одного, спілкуватися та обмінюватися. Тобто трансакційні витрати – це витрати на передачу прав власності. Неокласики вважали, що трансакційні витрати в середині однієї фірми виникати не можуть. Вони мають місце при ринковій взаємодії між фірмами та окремими індивідами [1].

В економічній літературі є чимало визначень поняття «трансакційні витрати», що відображають різні підходи щодо їх аналізу. Так, А. Гречко називає витрати трансакційними, якщо вони спрямовані на розширення виробництва, захоплення нових сегментів ринку або ж якщо в результаті їх здійснення будуть скорочуватися інші витрати, мають позитивні наслідки і сприяють підвищенню ефективності роботи економічних суб'єктів [1]. О. Кириченко та І. Белоусова до трансакційних відносять витрати, які виникають у результаті передачі права власності [2, с. 97]. «Покупці і продавці мають знаходити один одного; покупці повинні вивчити те, що продавці можуть їм запропонувати, а продавці – що покупці хочуть придбати; обидві сторони мусять вивчити ціни, за якими інша сторона погодиться здійснювати операції, сторони повинні вести переговори, виробляти контракти, забезпечувати їх виконання і таке інше. Створюватимуться ринки і з'являтимуться спеціалісти – дилери і брокери – для забезпечення процесу обміну». Саме витрати такої діяльності називає трансакційними Р. Коуз [3]. І. Макалюк стверджує, що трансакційні витрати забезпечують реалізацію взаємовідносин підприємства із суб'єктами зовнішнього та внутрішнього інституціонального середовища, які супроводжують зміну прав власності на певні блага, поширення волі підприємства за межі його безпосереднього впливу з метою отримання економічних вигод під час здійснення господарської діяльності, а також адаптацію та обмеження зворотного впливу, що виникає внаслідок функціонування в специфічних умовах ринку [4, с. 7]. Ж. Ющак і С. Мельник трансакційними називають витрати по налагодженню угод обміну і відносин, як всередині підприємства, так і зовнішніх взаємодій, пов'язаних з пошуком інформації, веденням переговорів, укладанням угод і т. д. Але при цьому необхідно не забувати специфіку кожного підприємства, адже та чи інша діяльність може мати свої специфічні трансакційні витрати [5, с. 157].

Маючи чітку і зрозумілу природу, трансакційні витрати набувають різноманітних форм, що суттєво ускладнює вимірювання та аналіз як на мікро-, так і на макроекономічному рівні.

Рисунок. Форми трансакційних витрат¹

Основними детермінантами трансакційних витрат виступають [7, с. 47]:

- збільшення спеціалізації та поділу праці. Розширення ринку, урбанізація, зростання спеціалізації призвели до знеособлення відносин, що змусило раціональних суб'єктів збільшити споживання трансакційних послуг. Крім того, у зв'язку з урбанізацією контрактні відносини стали менш персоніфікованими і більше розтягнутими в часі й просторі;
- технологічні зміни у виробництві і транспортуванні. Удосконалення технологій зробило можливим використання віддачі від масштабу в різних виробничих галузях, у зв'язку з чим ускладнилася структура фірм. Відповідно збільшилися й внутрішньофірмові трансакційні витрати (зокрема, витрати, пов'язані з відокремленням власності від контролю);
- зростання ролі держави щодо приватного сектору. У державній системі управління виконавча влада посіла домінуючі позиції. Відносно цього збільшилися трансакційні витрати в приватному секторі економіки.

Означені фактори характеризують відносно усталене інституційне середовище. В умовах трансформації економічної системи трансакційні витрати суттєво зростають. В Україні, поряд з іншим, це пов'язано з необхідністю адаптації підприємств до умов ринкового середовища, нерозвиненістю інформаційних систем, блокуванням легального ринку землі, незакінченістю процесів приватизації [8, с. 483].

Для аналізу абсолютних обсягів та відносного рівня трансакційних витрат найчастіше використовують такі джерела та методичні підходи:

- анкетування та експертні оцінки (такий підхід є доволі поширеним, проте його результати не є достатніми для обґрунтування конкретних управлінських рішень);
- дані бухгалтерського обліку. Зокрема, на підставі узагальнення таких даних О. Канцуров оцінив частку трансакційних витрат у загальних витратах суб'єктів господарювання України в 2000-2011 рр. на рівні 8,8-12,5%, а у ВВП України на рівні 52,4% [9]. Нажаль, ні національні, ні міжнародні стандарти бухгалтерського обліку не дають змоги чітко ідентифікувати та структурувати трансакційні витрати;
- міждержавні соціологічні дослідження рівня витрат за методикою «Ведення бізнесу» (Doing Business), розробленою Всесвітнім банком. Так, Україна в рейтингу сприятливості умов для підприємницької діяльності за результатами звіту 2016 р. займає 83 місце зі 189 (у 2015 році – 87 місце). За показником легкості сплати податків, що враховує обсяг податкового навантаження, якість платежів та час, необхідний для їх сплати Україна в 2016 р. посідає 107 місце (у 2015 році – 106) [10];
- взаємозв'язок з тіньовою економікою. Якщо вважати податки статтею трансакційних витрат, то високий рівень податкового тиску неминує стимулює зростання тіньової економіки. Так, за розрахунками Мінекономрозвитку України у I кварталі 2015 року рівень тіньової економіки порівняно з відповідним періодом 2014 року збільшився до 47%

¹ складено автором на основі джерел [1; 6]

від обсягу офіційного ВВП. З огляду на частку тіньової економіки як індикатор нелегальних трансакційних витрат, за інтегральним показником частка трансакційних витрат національної економіки у ВВП становить близько 70% ВВП. З урахуванням розрахунків частки тіньової економіки за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот» і частки легальних трансакційних витрат з урахуванням окремих податків є підстави стверджувати, що обсяг трансакційних витрат в Україні досягає обсягу офіційного ВВП [9];

➤ поділ галузей національної економіки на трансакційні (торгівля, фінанси, харчування, туризм тощо) та нетрансакційні (будівництво, сільське господарство, освіта, охорона здоров'я, соціальне страхування тощо). Такий підхід дає змогу оцінити частку трансакційного сектору в національній економіці.

Природно, що результати вимірювання рівня трансакційних витрат за різними методиками можуть сильно відрізнятися. При цьому важко віддати пріоритет якомусь одному методичному підходу. З позицій фірми, найбільш детальну інформацію надає бухгалтерський (управлінський) облік, відтак чіткий поділ витрат на трансакційні та нетрансакційні може стати суттєвим кроком в напрямку аналізу та ефективного управління підприємством. Проте лише бухгалтерських даних недостатньо, аби оцінити та проаналізувати рівень трансакційних витрат в економіці на макроекономічному рівні. Запропоновані ж макроекономічні підходи мають переважно оціночний (експертний) характер і не вирізняються чітким теоретично обґрунтованим алгоритмом обчислення.

Дослідження сутності, форм і чинників трансакційних витрат, існуючих підходів до аналізу трансакційних витрат на різних рівнях господарської системи виявило чимало розбіжностей у наукових та практичних підходах, що ускладнюють вироблення обґрунтованих рекомендацій для оптимізації рівня трансакційних витрат та підвищення ефективності діяльності господарюючих суб'єктів та національної економіки в цілому. Принесення у неокласичну модель поведінки фірми трансакційних витрат виявилось прогресивним з точки зору теорії, проте досі не увінчалось розробкою довершеної методики аналізу цих витрат на мікроекономічному, а тим більше на макроекономічному рівні. Це відкриває простір для подальшого наукового пошуку, в тому числі шляхом інтеграції вже існуючих наукових підходів.

Список використаних джерел:

1. Гречко А. В. Теоретичні аспекти визначення трансакційних витрат з позиції їх впливу на мікроекономічне середовище / А. В. Гречко // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – 2011. – № 35. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/portal/2011/35.pdf>.
2. Кириченко О. А. Управління трансакційними витратами суб'єктів господарської діяльності / О. А. Кириченко, І. А. Белоусова // Фінанси України. – 2010. – № 8. – С. 97–104.
3. Коуз Р. Фирма, рынок и право: пер. с англ. – М. : Дело, 1993. – 192 с.
4. Макалюк І. В. Управління трансакційними витратами машинобудівних підприємств: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / Ірина Віталіївна Макалюк. – К., 2015. – 25 с.
5. Ющак Ж. М. Трансакційні витрати у вітчизняній обліковій системі: XXI століття – нове уявлення майбутнього / Ж. М. Ющак, С. І. Мельник // Міжнародний збірник наукових праць. – Вип. 1(13). – 2014. – С. 155–163.
6. Васильєва Т. А. Трансакційні витрати як фактор формування ринкової інфраструктури / Т. А. Васильєва, І. М. Боярко // Вісник СумДУ, серія «Економіка». – 2012. – № 4. – С. 125–129.
7. Кириєнко А. І., Іванова Н. Ю. Проблеми емпіричної оцінки трансакційних витрат // Наукові записки. Том 172. Економічні науки. – С. 44–48.
8. Чухно А. А. Інституціонально-інформаційна економіка: підручник / А. А. Чухно, П. М. Леоненко, П. І. Юхименко; за ред. акад. НАН України А. А. Чухна. – К. : Знання, 2010. – 687 с.
9. Канцуров О. Оцінка рівня трансакційних витрат економіки за даними бухгалтерського обліку. / О. Канцуров // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2014. – № 11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3541>
10. Офіційний Інтернет-портал проекту Світового Банку «Doing Business» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org>